

**ФІЛОСОФСЬКО-КУЛЬТУРОЛОГІЧНЕ
НАВАНТАЖЕННЯ ПОНЯТІЙНОГО АПАРАТУ
В СІМЕЙНО-ШЛЮБНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ
ЗАХІДНОЄВРОПЕЙСЬКИХ ДЕМОКРАТІЙ**

Є.П. Білоножко

*кандидат філософських наук,
старший викладач кафедри філософії
ДВНЗ «Київський національний
економічний університет імені Вадима Гетьмана»*

Постановка проблеми. Більшість сучасних досліджень направленні на виявлення суто правових колізій та вирішення їх згідно з буквою закону, натомість, філософсько-культурологічна складова правових феноменів цікавить вузьке коло фахівців. У мінливу добу сьогодення, постає гостра проблема теоретичного та понятійного осмислення насамперед загальнолюдських та культурологічних (а не тільки правових) засад укладання шлюбу. У ЗМІ постійно обговорюється тема кризи сімейно-шлюбних відносин, статистика вказує на безперервне зменшення кількості народжуваності та збільшення кількості розлучень відносно кількості одружень. На законодавчому рівні виникають ініціативи у той або інший спосіб вплинути на шлюб та родинну (заборона пропаганди гомосексуальності, ювенальна юстиція, обмеження віку жінок, щодо можливості штучного запліднення, оподаткування бездітних громадян). Данні законодавчі проекти потребують більш детального розгляду, але з огляду на їх ідеологічний потенціал та соціально-культурні причини та наслідки. Оскільки, така законотворчість викликає резонанс не тільки в українському суспільстві, але й на міжнародній арені.

Сім'я є тотальним і базисним інститутом суспільного життя, тому будь-які правові ініціативи у даній сфері варто осмислювати насамперед на теоретичному рівні.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідження у сфері сімейного права в Україні чисельні так, автори Л. Баранова, В.Борисова, В. Жилінкова, С. Шимон та інші звертають увагу у свої працях насамперед на особливості юридичної сторони сімейного права України. Натомість А. Баумайстер, Г. Кришталь, Н. Лісовська, О. Маслак, К. Рассудіна, Т. Ящук у своїх роботах акцентують увагу на філософській рефлексії законодавчої системи, загалом, і України, вчасності. Та робіт пов'язаних із родинною проблематикою у контексті філософсько-правової та культурологічної рефлексії ще й досі не достатньо.

Метою статті є висвітлення основних філософсько-культурологічних тлумачень термінів сімейно-шлюбного законодавства західноєвропейських демократій.

Основні результати дослідження. Юридичне, культурно-історичне та повсякденно-побутове наповнення таких термінів як «родина», «шлюб», «кохабітація», «партнерський союз», «подружжя» та інших - має протилежне або навіть взаємовиключне значення. Як наслідок, така ситуація породжує моральний та правовий нігілізм у суспільстві та законодавстві.

Особливе зацікавлення у вивченні родини, як окремого явища суспільства, розпочалося у кінці 60-х початку 70-х років ХХ ст. Це було пов'язано з новими демографічними дослідженнями, які проводились у той час. Дослідники виявили, що темпи народжуваності у багатих країнах поступово зменшуються, а жінки почали все пізніше народжувати, також збільшилась кількість розлучень. Данні тенденції характерні країнам Західної Європи, Сполученим Штатам Америки, Канади, Японії, Південної Кореї та Австралії (американський соціальний філософ Ф. Фукуяма називає ці країни і ряд інших країн державами західної моделі демократії, де найбільшою цінністю є людська особистість [4 с.20 та 32-34]. З огляду на це – ми не вживаємо, традиційного для юриспруденції поділу на правові системи, а пропонуємо термін – західноєвропейських демократій, тобто така соціально-політична система, де найвищою цінністю є людська особа). Ці та багато інших причин спонукали обміркувати та пояснити процеси, що вже почали виникати у сучасній родині. Загалом ми можемо виокремити декілька головних причин, що були передумовою детальнішого вивчення змін у родині:

- 1) досягнення рівноправності між жінками та чоловіками (насамперед політичний характер рівності);
- 2) секуляризація шлюбу (допустимість розлучення та акцептація цього явища суспільством);
- 3) поява якісних та недорогих контрацептивів та добровільна бездітність;
- 4) індивідуалізм, як домінуюча життєва стратегія.

Подальші десятиліття тільки підтвердили тенденції, що розпочалися у середині ХХ ст. Уже у кінці 80-х та початку 90-х років такі соціальні філософи, як Ч. Тейлор, Ю. Габермас, А. Тофлер, Ф. Фукуяма, Е. Рудінеску, Л. Лакроїс, Ф. Адамській та інші, торкаючись теми соціуму, виділяють у своїх роботах родину в окрему сферу досліджень. Варто зазначити, що дана проблематика була у полі зору філософів уже давно і особливо тих, які будували завершені філософські системи як-то Ф.Г. Гегель або К. Маркс. А питання природи та сутності сім'ї та подружжя першим розглянув Аристотель, і саме його дефініція родини та шлюбу стала класичними та ввійшла не тільки у філософський, але й повсякденний вжиток: «Сім'я – основа суспільства».

Для розгляду сімейно-шлюбних відносин, як об'єкту філософсько-правового пізнання потрібно, чітко визначити та уніфікувати понятійно-категоріальний апарат. Це стосується таких термінів:

- Шлюб (лат. *matrimonium* англ. *marriage*)
- Сім'я та Родина (лат. *familia* англ. *family*)

- Подружжя (лат. *matrimonium*)
- Кохабітація або конкубінат (лат. *concubinatus*)
- Партнерський зв'язок (англ. *civil union*)
- Гетеросексуальна сім'я (англ. *Heterosexuality family*)
- Гомосексуальна сім'я (англ. *Same-sex marriage* також використовуються інші терміни, для позначення даного поняття «*gay marriage*», «*gender-neutral marriage*», «*equal marriage*», «*lesbian marriage*», «*homosexual marriage*», «*single-sex marriage*», and «*same-gender marriage*».)
- Стать (лат. *sexus* англ. *sex*)

Потреба визначення вищезазначених понять пов'язана перш за все із проблемою не розмежування їх у масовій свідомості. Понятійна плутанина призводить до можливості маніпулювання цими термінами в інтересах тієї чи іншої ідеологічної позиції.

Визначення даних понять пропоную робити у трьох площинах, в яких вони використовуються :

- Юридичний аспект — пов'язаний із визначенням, вище наведених понять, у сучасному європейському та американському праві.
- Культурно-історичний аспект — відображає культурне та історичне наповнення даних понять протягом їхнього формування у Європі (юдео-християнська традиція).
- Повсякденно-побутовий аспект — відображає, як вживаються дані поняття у побуті (масова свідомість).

Серед питань, що насамперед постають при аналізі даних аспектів варто виокремити наскільки визначення одних і тих же понять взаємопов'язане між собою? Чи існують суперечності під час вживання одного і того ж терміну у різних аспектах? За умови існування суперечностей чи не узгоджень виявити та пояснити їх причини?

Юридичні визначення відрізняються між собою у різних країнах, тому варто спробувати дати узагальнене визначення, яке є найбільш розповсюджене серед більшості європейських країн та в Сполучених Штатах Америки, Канаді.

Шлюб — це добровільна згода між чоловіком та жінкою, яка має на меті спільне проживання, створення родини та виховання дітей.

Подружжя — означення стану в якому перебувають два індивідуума, що мають на меті створення сім'ї та можливе народження дітей.

Шлюб може розрізнятися відповідно на :

- Цивільний (громадянський) шлюб є таким, що зареєстрований органами державної реєстрації, тобто легалізований і легітимований державою.
- Церковний шлюб — легалізація зв'язку індивідів перед Церквою.
- Конкордатний шлюб — це церковний шлюб, що визнається державою.

Визнання передбачає або спеціальний договір із Церквою, або рівноправність у праві надання шлюбу як відповідним держслужбовцям, так, і церковним служителям.

Сім'ю складають мінімум дві особи (вони можуть бути у довільній статевій комбінації, сім'єю може бути одна доросла особа із легально належною до

неї дитиною), які спільно проживають, пов'язані емоційно і економічно, мають взаємні права та обов'язки. Сім'я – це спільнота.

Подружжя вважається сім'єю і тоді, коли дружина та чоловік у зв'язку з навчанням, роботою, лікуванням, необхідністю догляду за батьками, дітьми та з інших поважних причин не проживають спільно [1].

Відповідно термін «родина» має тотожне значення терміну «сім'я». Однак, термін «родина» на відміну від «сім'ї» характеризується більшою, ніж двоє, кількістю членів та міцними між особистісними зв'язками, тому у консервативному розумінні буде більш доречним буде вживання поняття «родина», а для ліберального термін «сім'я».

Кохабітація або конкубінат – тривале співжиття двох людей без офіційного повідомлення державних органів реєстрації. У більшості європейських країнах законодавство прирівнює конкубінат до шлюбу. Моментом визнання державою конкубінату шлюбом можна вважати судовий процес з поділу майна, оскільки саме під час даного процесу свідки вказують на те, що дані особи проживали як сім'я, що автоматично прирівнює дану пару до подружньої пари або ж нотаріально зареєстрованого акту про співжиття.

Статевий фактор при визначенні вже не відіграє ролі, підняття цього питання для певних середовищ може видаватися не толерантним або сексистським. Ділити людей за статтю або прив'язувати до цього певну увагу стало політично некоректно. Європейський парламент у 1994 р. рекомендував державам-членам «виключити перешкоди у легалізації постійних гомосексуальних зв'язків». Проте держави, що належать до ЄС незобов'язані жодними загальноєвропейськими нормами до врегулювання даного питання, відповідна ухвала Європарламенту носить виключно рекомендаційний характер. З того часу розпочався тривали процес легалізації одностатевих стосунків, який рухається двома напрямками: або визнання одностатевих стосунків, як окремої форми співжиття, що подібне до подружнього життя (коhabітація і партнерських зв'язок), або цілковите правове прирівняне гомосексуальних зв'язків до гетеросексуальних шлюбів (гомосексуальний шлюб).

Кохабітація в сучасному європейському праві регулює не тільки гетеросексуальні зв'язки, але й гомосексуальні зв'язки. Зокрема, у таких країнах, як Андора, Австрія, Хорватія, Угорщина, Португалія, Італія поряд із можливістю реєстрації гетеросексуального співжиття (коhabітації) є можливість реєструвати гомосексуальну коhabітацію. Парам, що зареєстровані, як гомосексуальний конкубінат, належать такі ж самі права, що і гетеросексуальний конкубінату, окрім можливості всиновлювати дітей, але наприклад у Голландії чи Швеції легальне всиновлення можливе.

Партнерський зв'язок – це санкціонований державою правовий зв'язок між двома особами будь-якої статі. Після легалізації даного зв'язку гомосексуальна пара набуває частину прав, що має гетеросексуальне подружжя, головним чином – майнові права. Партнерський зв'язок менш формалізований ніж подружжя, це стосується його укладання і розв'язання – держава не піклується про тривалість партнерського зв'язку на відміну від подружжя. Правова регуляція даного зв'язку у більшості країн має подібний характер. Для реєст-

рації партнерського зв'язку достатньо, щоб тільки одна особа була громадянином держави, де дозволена дана реєстрація або проживала достатньо тривалий час у цій державі. Особи, які укладають даний зв'язок мають бути повнолітні, не можуть бути родичами, не можуть залишатися у попередньо зареєстрованому партнерському зв'язку або подружжі. Головна різниця між подружжям та партнерським зв'язком полягає у декількох відмінностях:

- гомосексуальні пари не можуть всиновлювати дітей;
- жінка, що зареєстрована у партнерському зв'язку, не може скористатись штучним заплідненням для народження дитини;
- не є можливим церковний шлюб, якщо церква не визнає гомосексуальних пар.

Церемонія реєстрації гомосексуальних зв'язків подібна до реєстрації шлюбу [7, с. 99-102].

Інститут партнерських зв'язків формально вводить у правове поле існуючі гомосексуальні пари, полегшуючи юридичні, економічні та соціальні зв'язки, що вже існують між двома особами. Цей інститут покликаний понятійно та формально відрізнити шлюб, що має релігійний та культурний вимір.

Інститут партнерського зв'язку існує у 12 європейських країнах та у 5 країнах поза Європою (Аргентина, Австралія, Нова Зеландія, США, ПАР). Першою країною у світі, що визнала гомосексуальне партнерство стала Данія у 1986 р., приймаючи «Закон про спільне домашнє господарство», на підставі якого пари, що проживали спільно понад 2 роки набували прав, що прислугують тільки подружній парі. Головною дискусійною проблемою у реєстрації гомосексуальних партнерств було питання усиновлення дітей. Сам факт проживання дітей у гомосексуальних зв'язках відомий тривалий час у більшості країн Заходу (діти, що проживають із гомосексуальними парами походять або від попередніх гетеросексуальних зв'язків, або всиновлені одним із партнерів або народжені одним із партнерів). У більшості країн обмежується право до усиновлення дітей або до можливості народити дитину за допомогою штучного запліднення. Проте все більш розповсюджується практика дозволу всиновлювати дітей свого партнера зокрема у таких країнах, як: Данія, Швеція, Ісландія, Франція, Фінляндія, Німеччина, Велика Британія, але у Чехії дозволяється виховувати, але не всиновлювати [6, с. 28].

Швеція – це єдина країна у світі, що надала не обмежені права до всиновлення гомосексуальних пар, тобто ці пари можуть всиновлювати дітей із-за кордону. Також у цій країні проводиться політика підтримки гомосексуального партнерства на одному рівні із підтримкою гетеросексуального подружжя.

Наявність права всиновлювати дітей або ж можливість скористатися із штучного запліднення дає підстави говорити про те, що гомосексуальні пари набувають всіх ознак сім'ї. Перша ознака – це взаємне піклування членів сім'ї та можливість до репродукції. Друга ознака це ступінь толерантності та відкритості, з якою гомосексуальні пари функціонують у суспільстві. Моральну оцінку доцільності дозволу всиновлювати дітей гомосексуальними парами ми давати не будемо, обмежившись констатацією того, що змінилась парадигма розуміння родини та подружжя. Психологічна ж слухність даного змін, щодо

виховання дітей одностатевими батьками залишається відкритою, адже не існує жодних довгострокових та комплексних досліджень на дану тему.

Гетеросексуальна сім'я — штучне створене поняття (1888 р.), для позначення сім'ї, що складається з осіб різних статей [2, с.120].

Гомосексуальна сім'я — термін, що використовується для позначення легалізованого зв'язку осіб однієї статі. (гомосексуалізм — термін запроваджений у 1869 р. угорським лікарем Кроєм Кертбені для медичного позначення плотського кохання осіб однієї статі).

Гомосексуальний шлюб, як юридичне визначення стосунків між особами однієї статі, існує в Іспанії, Голландії, Бельгії та Канаді. Цей термін фактично ототожнює гомосексуальну та гетеросексуальну сім'ю, що дає нам підстави говорити про появу неklasичної сім'ї.

У 2001 р. Голландія надала гомосексуальним парам усі права та обов'язки, які має подружжя. Закон дозволяє також усиновлення дітей, проте всиновити можна тільки голландських дітей, це обмеження введено із метою уникнення правових проблем із іншими країнами.

Бельгія дозволила гомосексуальні шлюби у 2003 р., а двома роками пізніше дозволила таким парам всиновлювати дітей. Єдиною умовою є постійне проживання, принаймні однієї особи, що укладає шлюб, на території Бельгії мінімум 3 місяці.

Іспанія дозволила одностатеві шлюби у 2005 р. На відміну від голландської або бельгійської практики, для визнання гомосексуальних шлюбів в Іспанії було прийнято не окремий закон, а вдосконалено цивільний кодекс. Тим самим Іспанія стала першою країною, що цілковито зрівняла у правах та обов'язках гомосексуальні пари із гетеросексуальними парами. Так Іспанський парламент змінив 44 статтю Цивільного кодексу, де зазначається, що шлюб можуть укласти особи як протилежних статей, так і особи однієї статі. Наступні зміни полягали в зміні термінів у законі. Відповідно там, де колись говорилося: «батько», «мати» – зараз вживають термін «член подружжя». Ці правові зміни фактично ліквідовують будь-яке розрізнення між гомо- та гетеросексуальними парами. Тим самим із дефініції шлюб та сім'я було вилучено фундаментальний елемент різницю статей. Термін «стать» у угоду коректності та толерантності стало негативним тавруванням, що напевно може призвести до серйозних змін та проблем у суспільстві.

Єдиною країною поза Європою, що визнає гомосексуальний шлюб, є Канада. Так, суди Онтаріо, Британської Колумбії, Квебеку, Мінітобі, Нової Шотландії, Саскачевану, Нової Фландрії та Юканії визнали, що заборона шлюбів осіб однієї статі не відповідає до конституції. Таким чином, 87 % населення, що підпадає під юрисдикцію даних судів отримали право до укладання гомосексуальних шлюбів. У грудні 2004 р. Найвищий суд постановив, що прийняття закону про гомосексуальні шлюби не суперечить Конституції. У 2005 р. було прийнято закон, що санкціонував укладання гомосексуальних шлюбів [7, с. 98].

Вищенаведені визначення шлюбу, партнерського зв'язку, кохабітації, гомосексуального шлюбу є узагальненим визначенням цих термінів в європей-

ському, канадському законодавстві та законах окремих штатів США. Ми бачимо не узгодженість даних визначень між собою та введенням нового поняття, як «гомосексуальний шлюб», що в юридичному значенні тотожне визначенню «гетеросексуальний шлюб».

Проблематичністю даних визначень є та обставина, що у переважній більшості країн шлюб на конституційному рівні закріплено, як добровільна згода чоловіка та жінки. Правові ж норми у таких країн, як Іспанія, Нідерланди, Бельгія, Канада, вживають термін „гомосексуальний шлюб”, законодавство ж Ізраїлю визнає реєстрацію гомосексуальних пар за межами країни, проте у себе не реєструє даних зв'язків. Міжнародне законодавство декларує захист родини проте не дає універсального визначення, чим спричиняє відсутність погодженості у вживанні такого терміну, як шлюб. Прецедент же вживання терміну „гомосексуальний шлюб», у юридичному значенні, дає підстави твердити про відсутність урегульованості цього питання на міжнародному рівні [6, с. 30].

Питання ж «статі» для європейського законодавства у вищезгаданих юридичних визначеннях фактично ігнорується. Це виявляється у тому, що програми по запобіганню дискримінації за статевою ознакою гіперболізовано, фактично відбувається ігнорування статі, як біологічно даної та об'єктивно пов'язаної (інтегральної) частини кожної людини. Сучасне європейське законодавство фактично виключає поняття виокремлення за статевою ознакою, оскільки таке трактування є дискримінаційним. Такі дії призвели до можливості юридичного обґрунтування появи одностатевих шлюбів. Створенню нового прецеденту, «шлюбом» почали називати союзи, де немає обов'язкової прив'язки до різностатевості партнерів. Мабуть, це найбільший успіх феміністок, що взяли на озброєння гендерну теорію, проголошуючи суспільство без статей. Детальніше про методи, якими втілювались дані ідеї буде у наступних розділах, також буде подана критика даних ліберальних ідей стосовно статевої у розділі присвяченому консервативному розумінні родини [див. 5].

Дані юридичні визначення є джерелом соціальних процесів (боротьба гомосексуалістів за свої права), що відбуваються у високо розвинутих країнах. Вище зазначена термінологія сформувалася під впливом певних культурно-історичних та соціально-політичних перетворень, які відбувалися в Європейському і пізніше у Північноамериканському просторі. Чи є доцільним сліпе копіювання європейського досвіду в українському законодавстві? Імплементация позитивного права завжди пов'язана із соціально-культурними особливостями регіону. Будь-які правові інновації у делікатній та фундаментальній сфері як сім'я та шлюб мають передувати ґрунтовні дискусії психологів, лікарів, філософів, релігійний діячів та інших фахівців. Будь-яка ідеологічно обґрунтована зміна українського законодавства буде приречена на провал, якщо не буде підкріплена комплексним підходом різносторонніх досліджень.

Висновки. Культурні та соціальні процеси останніх десятиліть відображаються у правовому полі все більш детально. Якщо ще 300 років тому ідеї правил війни були лише абстрактними ідеями філософів, то сьогодні міжнародне право вдало екзеквує порушення норм ведення воєн та засуджує зло-

чинців проти людяності. Та рацію позитивного права не варто безапеляційно приймати в угоду ідеологічним принципам рівності та ставити вище за натуральне або звичаєве право. Контекстуальність та історично-культурне наповнення того чи іншого правового терміну є основою будь-якої правової системи. Тому визначення термінів «сімейного права» виходять за межі юридичної практики, вони втілюють ідеали суспільно-ідеологічних вподобань та культурно-історичних реалій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Сімейний кодекс України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2947-14/page>
2. Рудинеско Е. Розладнана сім'я / Е. Рудинеско [пер. з фр.] – К. : Ніка-центр, 2004. – С. 232.
3. Тьоніс Ф. Спільнота та суспільство. Основні поняття чистої соціології / Ф. Тьоніс / [пер. з нім. Комарова Н., Погорілий О.] – К. : Дух і літера, 2005. – С. 262.
4. Фукуяма Ф. Великий Крах. Людська природа і відновлення соціального порядку/ Ф.Фукуяма [перкл. з англ. В. Дмитрика] – Львів : Кальварія, 2005. – С. 380.
5. Филлипс Ч.Т. Феминизм и семья: историко-социологический анализ / Ч.Т. Филлипс [Под ред. А.И Антонова.] - М. : изд. Грааль, 2002. – С.176.
6. Małżeństwo i rodzina w powowoczesności: szanse, zagrożenia, patologie / red. nauk. W. Muszyński, E. Sikora. wyd. : Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2008 – s. 448.
7. Mitrega Z. PACS – zarejestrowane związki partnerski we Francji// Katedra. Gender Studies UW, #5 2004.

Билоножко Є.П. Філософсько-культурологічне навантаження понятійного апарату в сімейно-шлюбному законодавстві західноєвропейських демократій

У статті розглянуті соціально-політичні та ідеологічні передумови змін та формування понять: «шлюб», «сім'я», «кохабітація», «партнерський союз», «подружжя» в західноєвропейській демократичній традиції. Дана оцінка, можливої рецепції даних підходів, в умовах українського законодавства з огляду на соціальні та правові звичаї.

Ключові слова: природне право, натуральне право, сім'я, шлюб, фемінізм, гендер, ідеї та право.

Билоножко Е.П. Философско-культурологические нагрузки понятийного аппарата в семейно-брачном законодательстве западноевропейских демократий

В статье рассмотрены социально-политические и идеологические предпосылки изменений и формирование понятий: «брак», «семья», «кохабитации», «партнерский союз», «супруги» в западноевропейской демократической традиции. Данная оценка, возможной рецепции данных подходов, в условиях украинского законодательства учитывающая социальные и правовые обычаи.

Ключевые слова: естественное право, натуральное право, семья, брак, феминизм, гендер, идеи и право.

Bilonozhko I.P. Philosophical and culturological conceptual meaning in matrimonial law of Western democracies

The article describes the social, political and ideological background of changes in the following concepts development: 'marriage', 'family', 'cohabitation', 'partnership', 'marriage couple' in the context of Western European democratic tradition. Possible reception of these approaches in the Ukrainian legislation with regard to social and legal customs has been assessed.

Keywords: *natural law, common law, family, marriage, feminism, gender, ideas, law.*

Стаття надійшла до редакції 22.10.2012.